

☞ Umpah-pah

aũtoro Juha Metsäkallas · publikigita 2020-02-03

Umpah-pah on Asterixin piirtäjä-käsikirjoittaja-kaksikon Albert Uderzon ja René Goscinnyn vähemmän tunnettu sarjakuva.

Tätä enimmäkseen Uuteen Ranskaan sijoittuvaa sarjaa ilmestyi aikoinaan viisi albumia, ja niissä seikkaili Umpah-pah -niminen intiaani.

Um sen sijaan on esperanton pääte, jonka PIV määrittelee seuraavasti.

Suf. sen difinita senco, uzata por derivi vortojn kies rilato al la rad. estas malpreciza k ne esprimebla per alia suf.

Tuo "vailla määriteltyä merkitystä" on kirvoittanut jotkut luulemaan, että kyseessä olisi jonkinlainen jokeripääte (vrt. "jokeriprepositio" *je*), minkä avulla voisi luoda uusia sanoja vapaasti. Näinhän asia ei ole, vaan päätteelle on vakiintunut viisi käyttöaluetta. Huom. esimerkkejäni ei pidä lukea tyhjentävinä luetteloina vaan pelkästään... esimerkkeinä.

☞☞ Agi per io

Kolme ensimmäistä käyttöaluetta koostuvat verbeistä, joista tietysti voidaan johtaa muitakin

sanoja. Ensimmäisen alueen muodostavat verbit, jotka jotenkin kuvaavat kantasanalla tehtävää toimintaa. Verbien kuvaama toiminta on usein pitkäkestoista.

- *folio* → *foliumi* : lehti → lehteillä, selailta (kirjaa, lehteä)
- *palpebro* → *palpebrumi* : silmäluomi → räpyttää (silmiä), räpytellä
- *okulo* → *okulumi* : silmä → katsella, silmäillä ihailten
- *brako* → *brakumi* : käsivarsi → syleillä

Suomeksi tällaisilla verbeillä on usein päätte -lla/llä ja vastaavasti verbeistä luodut substantiivit (*foliumo*, *palpebrumo* jne.) kääntyvät -lu/ly-päätteisiksi substantiiveiksi: selailu, räpyttely jne.

☞☞ Provizi per io

Toisen alueen muodostavat verbit, joiden kantasana on jokin aine, jota toiminnassa käytetään.

- *aero* → *aerumi* : ilma → tuulettaa
- *suno* → *sunumi* : aurinko → ottaa aurinkoa
- *sukero* → *sukerumi* : sokeri → kuorruttaa sokerilla, sokeroida
- *sapo* → *sapumi* : saippua → saippuoida

Teknisissä teksteissä käytetään usein tässä merkityksessä epävirallista päätettä *izi*, esim. *elektro* → *elektrizi* : sähkö → sähköistää. Lue lisää päätteestä *izi* [PMEG:stä](#).

☞☞ Ekzekutado

Kolmannen alueen verbit viittaavat kaikki teloitukseen, surmaamiseen. Kantasana osoittaa surmaamistavan.

- *kruci* → *krucumi* : risti → ristiinnaulita
- *pendi* → *pendumi* : roikkua → hirttää
- *ŝtono* → *ŝtonumi* : kivi → kivittää
- *dek* → *dekumi* : kymmenen → desimoida¹
- *gaso* → *gasumi* : kaasu → kaasuttaa hengiltä
- *kvarono* → *kvaronumi* : neljännes → surmata paloitlemalla neljään osaan²

☞☞ Vestajparto

Ehkä oudoin käyttöalue päätteelle *um* on sen käyttö osoittamaan vaatteen osaa, joka peittää kantasanan osoittaman ruumiinosan.

- *kolo* → *kolumo* : kaula → (irto)kaulus
- *mano* → *manumo* : käsi → kalvosin, hihansuu
- *plando* → *plandumo* : jalkapohja → kengänpohja
- *buŝo* → *buŝumo* : suu → kuonokoppa

☺☺ Nombrosistemo

Jostain syystä on keksitty, että numerojärjestelmät ilmoitetaan käyttäen päätettä *um* sen sijaan, että käytettäisiin sanaa *baza*.

- *du* → *duuma nombrosistemo* : kaksi → binäärinen numerojärjestelmä
- *dek* → *dekuma nombrosistemo* : kymmenen → kymmenkantainen numerojärjestelmä
- *dek ses* → *deksesuma nombrosistemo* : kuusitoista → heksadesimaalinen numerojärjestelmä

☺☺ Vakiintuneita *um*-sanoja

Edellä mainittujen käyttöaluiden ulkopuolelle jää vielä joukko sanoja, mutta ne eivät muodosta mitään yhtenäistä käyttöaluetta.

- *malvarma* → *malvarmumi* : kylmä → kylmettyä, sairastua flunssaan
- *plena* → *plenumi* : täysi → täyttää annettu tehtävä, suorittaa velvollisuus
- *cerbo* → *cerbumi* : aivot → pähkäillä, tuumailla
- *loto* → *lotumi* : arpa → arpoa arvalla
- *komuna* → *komunumo* : yhteinen → kunta, yhteisö
- *proksima* → *proksimume* : läheinen → arviolta, suunnilleen

Sekä tietysti

- *umo* : jokin, härpäke, kapine, olio, vehje, asia jonka nimeä ei juuri nyt muista, outo asia, asia jota ei voi kuvailla

☺☺ Tarpeettomia *um*-sanoja

Tarpeettomia *um*-sanoja ovat sanat, joissa jo päätteen sana ilmaisee ilmeisen käyttötavan. Esim.

- **butonumi** = *butoni* : napittaa
- **akvumi** = *akvi* : kastella
- **salumi** = *sali* : suolata
- **tendumi** = *tendi* : telttailla

☺☺ Voiko uusia *um*-sanoja keksiä?

Kun kerran päätteen merkitystä ei ole lyöty lukkoon, herää helposti kysymys, voiko uusia *um*-sanoja luoda. Konaisen uuden käyttöalueen luominen on minusta hieman arveluttavaa, mutta yksittäisten sanojen, mikä ettei. Varsinkin jos sanaa tarvitaan juuri siinä hetkessä ja sana tulee suljetun joukon käyttöön. Esim. *sandalo* → *sandalumi* : sandaali → viihtyä sandaaleissa.

Lähde PMEG.

-
1. Kyseessä on Rooman valtakunnan armeijoissa käytössä ollut **joukkorangaistusmenetelmä**.
  2. Näyttävä julkinen teloitusmenetelmä on ollut sitoa ihminen käsistään ja jaloistaan neljään eri hevoseen, jotka sitten

on lähetetty eri suuntiin. Menetelmää käyttivät esim. espanjalaiset niinkin myöhään kuin vuonna 1781 surmatessaan perulaisen vapaustaistelijan Túpac Amaru II:n.

La origina artikolo estas publikigita 2020-02-03 en la retejo **Finna bablejo** kun rubriko "[Umpah-pah](#)". Ĉi tiu PDF-versio estas aŭtomate kreita 2021-11-28. Vidu ankaŭ la aliajn afiŝojn de tipo artikoloj, [finnalingvaj](#).